

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν ο μεσαιωνικός κληρονόμος της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης, η συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε ελληνικό έδαφος, με το χριστιανισμό ως κρατική θρησκεία. Ξεκίνησε στις αρχές του τέταρτου αιώνα με την ίδρυση μιας νέας χριστιανικής πρωτεύουσας, της Κωνσταντινούπολης, στην τοποθεσία της παλαιάς ελληνικής πόλης του Βυζαντίου. Τελείωσε όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέλαβαν αυτή την πόλη, το 1453, και την κατέστησαν πρωτεύουσα της ισλαμικής αυτοκρατορίας τους, η οποία στις εδαφικές βλέψεις και στο αυτοκρατορικό ύφος ουσιαστικά αντικατέστησε την παλαιά, ελληνική, Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Αρχίζοντας από το έργο του Έντουαρντ Γκίμπον *Η παρακμή και η πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*, οι Δυτικοί ιστορικοί, μέχρι πολύ πρόσφατα, παρουσίαζαν την ιστορία του Βυζαντίου ως μια μακροσκελή, στείρα διήγηση αυτοκρατορικής σήψης. Αν το κριτήριο μιας αυτοκρατορίας είναι μόνο η εδαφική της επικράτεια, τότε ίσως αυτό να φαίνεται αληθινό. Από τις κάποτε απέραντες περιοχές όπου απλωνόταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, δοκιμασίες χιλίων ετών συγκλίνωσαν το Βυζάντιο κατά τις τελευταίες δεκαετίες του σε

μια περιοχή λίγο μεγαλύτερη από την ίδια την Κωνσταντινούπολη.

Με τα κριτήρια της πολιτισμικής επιρροής, πάντως, η πιο πρόσφατη ιστορική έρευνα έχει αποκαλύψει μια ιστορία ακατάλυτων επιτευγμάτων και συχνά δυναμικής ανάπτυξης. Το *Σαλπάροντας απ' το Βυζάντιο* διηγείται αυτή την ιστορία για το ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Η διάρθρωση του βιβλίου απορρέει από δύο ιδέες, που και οι δύο μαζί προσφέρουν έναν εύκολο τρόπο για να κατανοήσουμε την πολιτισμική κληρονομιά του Βυζαντίου. Η πρώτη είναι η δυαδική φύση της παράδοσής του, η οποία αντικατοπτρίζεται στον ενστερνισμό τόσο της χριστιανικής πίστης, όσο και του ελληνικού πνεύματος. Η δεύτερη διαρθρωτική ιδέα του βιβλίου συνίσταται στο ότι οι κληρονόμοι αυτής της δυαδικής παράδοσης ήταν οι τρεις νεότεροι πολιτισμοί που αναδύθηκαν αρχικά σε περιοχές οι οποίες είχαν αποσπαστεί από το Βυζάντιο: ο δυτικός, ο ισλαμικός και ο σλαβικός κόσμος. Ο καθένας από αυτούς τους τρεις παγκόσμιους πολιτισμούς διαμορφώθηκε ριζικά από το Βυζάντιο – αλλά ο καθένας ήταν ιδιαίτερα επιλεκτικός όσον αφορά την πλευρά του Βυζαντίου που επέλεξε να ενστερνιστεί. Αυτό το βιβλίο τιμά την ενεργητικότητα και το δυναμισμό εκείνων των νεαρών πολιτισμών, όπως επίσης και τον εκπληκτικό πλούτο του βυζαντινού πολιτισμού.

Έτσι, το *Σαλπάροντας απ' το Βυζάντιο* διαιρείται σε τρία μέρη. Το Μέρος Α, «Το Βυζάντιο και η Δύση», μιλάει για τη βυζαντινή παράδοση στο Δυτικό πολιτισμό. Αυτή αποτελείται κυρίως από τη διάδοση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Την ώρα που η λατινική Δύση και η ελληνική Ανατολή απομακρύνονταν η μία από την άλλη κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι βυζαντινοί λόγιοι διέσωζαν φιλόπονα τους αρ-

χαίους έλληνες κλασικούς. Κατόπιν, στην αυγή της Αναγέννησης, ήρθαν στην Ιταλία για να διδάξουν την αρχαία ελληνική γραμματεία στους πρώτους ιταλούς ουμανιστές, οι οποίοι εκείνη ακριβώς την εποχή είχαν αρχίσει να διψούν για τη γνώση της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Αν δεν υπήρχε αυτή η μικρή, αλλά δυναμική ομάδα των βυζαντινών ουμανιστών δασκάλων, η αρχαία ελληνική γραμματεία θα είχε χαθεί για πάντα όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη το 1453.*

Το Μέρος Β, «Το Βυζάντιο και ο ισλαμικός κόσμος», γυρίζει πίσω στο χρόνο για να περιγράψει την άνοδο της αραβικής Ισλαμικής Αυτοκρατορίας σε πρότερες βυζαντινές περιο-

---

* Οι όροι *ουμανισμός* και *ουμανιστής* χρησιμοποιήθηκαν με πολλούς τρόπους από τα μέσα του δέκατου τέταρτου αιώνα και μετά, όταν ο ιταλός ποιητής Πετράρχης έδωσε νέα πνοή στην αρχαία σύλληψη της *humanitas*, την οποία ο ρωμαίος συγγραφέας Κικέρων είχε χρησιμοποιήσει ως ισοδύναμο του ελληνικού όρου *παιδεία*. Στα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα, οι διδάσκαλοι της *studia humanitatis* (κατά λέξη, «η μελέτη της ανθρωπότητας», που επρόκειτο για μια δέσμη μαθημάτων η οποία περιλάμβανε την αρχαία γραμματική, τη ρητορική και τη φιλοσοφία) στα ιταλικά πανεπιστήμια αποκαλούνταν *humanistas*. Από αυτή τη συγκεκριμένη χρήση, γερμανοί λόγιοι επινόησαν, κατά το δέκατο ένατο αιώνα, τον όρο *humanismus* – *ουμανισμός*. Οι περισσότεροι λόγιοι της Αναγέννησης περιόριζαν τις σημασίες των λέξεων αυτών στη μελέτη και στους μελετητές της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας και πολιτισμού, που εμφανίστηκαν στη Δύση αρχικά με τον Πετράρχη. Σ' αυτό το βιβλίο οι παραπάνω όροι χρησιμοποιούνται για το Βυζάντιο και τους κλασικούς λογίους του, που έδρασαν τόσο πριν όσο και μετά τον Πετράρχη. Ορισμένες σύγχρονες αυθεντίες θα μπορούσαν να επιχειρηματολογήσουν εναντίον αυτής της χρήσης, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος αναχρονισμού και συσκότισης κάποιων σημαντικών διαφορών. Όμως, φαίνεται σαν ένας καλός τρόπος για να τονίσουμε το κοινό σημείο των βυζαντινών «ουμανιστών» με τους ιταλούς ομολόγους τους: ένα ζωηρό ενδιαφέρον για τον κόσμο της κλασικής αρχαιότητας.

χές της Μέσης Ανατολής. Πολύ πριν οι Ιταλοί ανακαλύψουν ξανά την αρχαία Ελλάδα, οι Άραβες είχαν στραφεί προς τα έργα της αρχαίας ελληνικής επιστήμης, ιατρικής και φιλοσοφίας, χρησιμοποιώντας τα ως θεμέλια για να δημιουργήσουν τον Αραβικό Διαφωτισμό, ο οποίος είναι γενικώς γνωστός ως η χρυσή εποχή της αραβικής επιστήμης. Και πάλι, αυτά τα κείμενα, όπως και οι λόγοι που τα δίδαξαν και τα μετέφρασαν για τους Άραβες, προήλθαν σε τελική ανάλυση από το Βυζάντιο. Στο τέλος, ο ισλαμικός κόσμος απαρνήθηκε την αρχαία ελληνική παράδοση, καθώς οι θρησκευτικές εξουσίες κατέπνιξαν την ορθολογική έρευνα πάνω στην οποία στηριζόταν η αρχαία ελληνική επιστήμη και φιλοσοφία.

Το Μέρος Γ, «Το Βυζάντιο και ο σλαβικός κόσμος», ερευνά τη θρησκευτική πλευρά της βυζαντινής κληρονομιάς. Μετά από αιώνες αποφασιστικού ιεραποστολικού έργου, οι Βυζαντινοί μετέτρεψαν τους Σλάβους του Νότου και της Ανατολής από απολίτιστους εισβολείς σε μεγάλους υπέρμαχους του Ορθόδοξου χριστιανισμού. Αφού πρώτα προσηλύτισαν τους Βούλγαρους, κατόπιν τους Σέρβους και τελικά τους Ρώσους, βυζαντινοί και σλάβοι μοναχοί συνεργάστηκαν για να δημιουργήσουν αυτό που ένας εξέχων και σύγχρονος μελετητής αποκάλεσε «η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία».* Αυτή η πανσλαβική πολιτισμική οντότητα υπερέβη τα εθνικά σύνορα, αναμιγνύοντας την ορθόδοξη μοναστική παράδοση του μυστικιστικού στοχασμού με τον ενεργητικό ιεραποστολικό

---

* Η φράση ανήκει στον Dimitri Obolensky (διακεκριμένος ρώσος βυζαντινολόγος, πανεπιστημιακός δάσκαλος και αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Αντικείμενο μελέτης του στη μακρόχρονη πορεία του αποτέλεσε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ιδίως οι σχέσεις που ανέπτυξε, πολιτικές και πολιτισμικές, με τα Βαλκάνια. Απεβίωσε το 2002, αφήνοντας πίσω του ένα αξιόλογο έργο). (Σ.τ.Ε.)

ζήλο, για να αναμορφώσει ολοκληρωτικά τον κόσμο βόρεια από τα σύνορα του Βυζαντίου.

Μολονότι πρέπει να αφηγηθούμε ξεχωριστά αυτές τις ιστορίες, ο αναγνώστης έχει κατά νου ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους συνέβησαν ταυτόχρονα. Προτιμήσαμε να τις διηγηθούμε διατηρώντας τη σειρά με την οποία ξεκίνησαν. Έφτασαν με διαφορετική σειρά στο απόγειό τους. Το Μέρος Α αρχίζει με τη δύση της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας και κινείται προς την εκ νέου ανακάλυψη αυτού του κόσμου από τον ουμανισμό κατά το δέκατο τέταρτο και δέκατο πέμπτο αιώνα. Το Μέρος Β εστιάζει στην άνοδο του αραβικού ισλαμικού πολιτισμού, στη σκιά του Βυζαντίου, από τον έβδομο μέχρι τον ένατο αιώνα. Το Μέρος Γ περιέχει διαδοχικές αφηγήσεις κορυφώσεων από τον ένατο μέχρι το δέκατο πέμπτο αιώνα, καθώς ο σλαβικός κόσμος έπαιρνε νέα μορφή, για να λάβει τη θέση του ως ο πιο αξιόπιστος κληρονόμος του Βυζαντίου. Για μια επισκόπηση των εξελίξεων και στις τρεις περιοχές, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο χρονολόγιο ταυτόχρονων γεγονότων στην αρχή του βιβλίου.